

УДК 373.3.016:003:82

ФОРМУВАННЯ ЧИТАЦЬКОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ ЗДОБУВАЧІВ ПОЧАТКОВОЇ ОСВІТИ: АНАЛІЗ ХУДОЖНЬОГО ТЕКСТУ

Фенцик О.М., к. пед. н., доцент,
доцент кафедри педагогіки дошкільної та початкової освіти
Мукачівський державний університет

У статті порушено проблему формування читацької компетентності здобувачів початкової освіти. Автор зазначає, що формування читацької компетентності – це складний і довготривалий процес, який охоплює не тільки формування навички читання, але й уміння та навички, знання й цінності, завдяки яким учень зможе здійснювати пошук у тексті потрібну інформацію, аналізувати її, інтерпретувати, оцінювати її зміст і формулювати власні умовиводи. Важливу роль у цьому відіграє якісно спланований процес аналізу художнього тексту, який має свої методичні особливості та повинен бути спрямований на літературний розвиток дитини.

Ключові слова: *уміння читати й розуміти прочитане як наскрізне уміння, мовно-літературна освітня галузь, читацька компетентність, учні молодшого шкільного віку, сприймання художнього твору, аналітико-синтетичні вміння, аналіз художнього тексту, принципи аналізу, види аналізу, літературний розвиток учнів.*

В статтю затронута проблема формування читателської компетентності соискателей начального образования. Автор отмечает, что формирование читательской компетентности – это сложный и длительный процесс, который охватывает не только формирование навыка чтения, но и умения и навыки, знания и ценности, благодаря которым ученик сможет извлекать из текста нужную информацию, анализировать ее, интерпретировать, оценивать ее содержание и формулировать собственные умозаключения. Важную роль в этом играет качественно спланированный процесс анализа художественного текста, который имеет свои методические особенности и должен быть направлен на литературное развитие ребенка.

Ключевые слова: *умение читать и понимать прочитанное, языково-литературная образовательная отрасль, читательская компетентность, ученики младшего школьного возраста, восприятие художественного произведения, аналитико-синтетические умения, анализ художественного текста, принципы анализа, виды анализа, литературное развитие учащихся.*

Fentsyk O.M. FORMING THE READERSHIP COMPETENCE OF THE PRIMARY EDUCATION SEEKERS: THE ANALYSIS OF THE LITERARY TEXT

The article deals with the problem of formation of readership competence of primary education students. The author notes that the formation of readership competence is a complex and long-term process that encompasses not only the development of reading skills, but also skills and abilities, knowledge and values through which a learner can search the text, analyze, interpret, evaluate its content and formulate own inferences. Competent reader should independently navigate the circle of children's reading, work with different kinds of texts of children's books. But, to ensure that the artistic texts have caused positive emotions in the child, as a result of which there was a desire to read again, students should be taught to analyze, interpret, provide an emotional and critical assessment of the text. An important role in this is played by a well-planned process of analysis of literary text in the lessons of literary reading, which has its methodical features and should be aimed at the literary development of the child. The author also defines the initial provisions for the analysis of fiction in elementary school and examines the types of analyzes (semantic, structural, figurative, problem-thematic) that are most appropriate to use in literary reading lessons.

Key words: *ability to read and understand as transversal skills, language and literary educational branch, readership competence, pupils of junior school age, perception of fiction, analytical and synthetic skills, analysis of literary text, principles of analysis, types of analysis, literary development of students.*

Постановка проблеми. У динамічних змінах, які відбуваються в сучасному суспільстві, постійно доводиться мати справу зі збільшенням обсягів інформації, що зумовлює домінування фрагментарного поверхневого читання інформації над вдумливим, а це гальмує процес глибокого її усвідомлення та сприйняття. Тому, щоб орієнтуватися в різноманітній інформації, необхідно вміти відбирати, аналізувати, інтерпретувати та оцінювати її.

Проблема читання є актуальною як у суспільстві в цілому, так і в освітньому процесі закладів загальної середньої освіти. Відповідно до Державних нормативних документів («Нова українська школа. Концептуальні засади реформування середньої школи», «Державний стандарт початкової освіти») уміння читати й розуміти прочитане визначено як наскрізне, яке є «основою для успішної самореалізації учня – як особистості, громадянина і фахівця» [8, с. 12].

За новим Державним стандартом початкової освіти, за яким навчатимуться першокласники з 1 вересня 2018 року, формування читацької компетентності визначено одним із важливих складників мети мовно-літературної освітньої галузі [1].

Початковий етап літературної освіти відіграє базову роль у загальному процесі літературного розвитку учнів, оскільки саме в цьому віці вміння читати і розуміти текст стає передумовою успішного навчання в майбутньому.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблема читання та розуміння прочитаного й досі залишається однією з найскладніших і актуальних у початковій літературній освіті. Її досліджували багато вітчизняних та зарубіжних вчених, методистів: О. Никифорова, С. Рубінштейн, Н. Чепелева, І. Якиманська та ін. (психологічні аспекти процесу читацької діяльності); О. Джежелей, Г. Коваль, В. Мартиненко, В. Науменко, О. Савченко та ін. (педагогічні аспекти проблеми навчання читання та уроків літературного читання). Зокрема, О. Беліна розглядає особливості сприйняття художніх творів учнями початкових класів [2]; О. Вашуленко – проблему формування комунікативно-мовленнєвих умінь молодших школярів на уроках літературного читання [3]; В. Мартиненко визначає сутнісні характеристики читацької компетентності молодших школярів [5], Т. Петровська досліджує проблему розвитку образного мислення на уроках літературного читання [9]. О. Савченко подає особливості моделювання сучасних уроків літературного читання [10; 11].

Постановка завдання (цілей статті). Мета статті полягає в розкритті особливостей аналізу художнього твору в контексті формування читацької компетентності здобувачів початкової освіти.

Виклад основного матеріалу досліджень. Пріоритетною метою уроків літературного читання є формування читацької компетентності учнів, усвідомлення себе як грамотного читача, здатного до використання читацької діяльності як засобу самоосвіти. Насамперед, з'ясуємо сутність дефініції «читацька компетентність». Вітчизняні педагоги, психологи і методисти (О. Ісаєва, О. Куцевол, В. Мартиненко, О. Савченко, Н. Чепелева, О. Шкловська, Т. Яценко та інші) виокремлюють читацьку компетентність як інтегровану особистісну якість, що формується й розвивається в процесі шкільного літературного навчання, а також удосконалюється протягом життя.

Так, Мартиненко В.О. читацьку компетентність розглядає в контексті діяльнісно-

го, особистісно зорієнтованого підходів та визначає її як складне багатокомпонентне особистісне утворення. У змісті читацької компетентності молодших школярів визначає такі взаємопов'язані компоненти: мотиваційний, когнітивний, операційно-діяльнісний, рефлексивний [5, с. 149]. Цілком погоджуємось із відомим науковцем, що читацька компетентність як базова складова комунікативної і пізнавальної компетентностей передбачає оволодіння учнями сукупністю знань, умінь, навичок, ціннісних ставлень, які дають змогу дитині відповідно до її вікових можливостей самостійно орієнтуватися в колі дитячого читання, самостійно працювати з різними видами письмових текстів.

Проте, аби учень молодшого шкільного віку умів працювати з текстами дитячих книжок, аби вони викликали в нього позитивні емоції та виникало бажання знову почитати, необхідно його навчити аналізувати, інтерпретувати, надавати емоційну та критичну оцінку прочитаному тексту. Компетентний читач повинен вміти осмислювати зміст і форму тексту та критично оцінювати якість і достовірність поданої інформації.

Формування читацької компетентності здобувачів початкової освіти – це складний, довготривалий, цілеспрямований поетапний процес, який спрямований на забезпечення ефективного освітнього середовища, створення психолого-педагогічних умов із метою формування в учнів повноцінної навички читання, розвитку мотивації дітей до читання, залучення їх до читацької діяльності як засобу пізнання світу і самопізнання; формування здатності сприймати, аналізувати, інтерпретувати, критично оцінювати письмові та інформаційні тексти різних видів, працювати з інформацією та застосовувати її в навчально-пізнавальних, комунікативних ситуаціях, практичному досвіді.

Безперечно, оволодіння процесом усвідомлення тексту вимагає від учнів молодшого шкільного віку досить високого рівня розвитку розумових операцій аналізу і синтезу та складної мисленнєвої роботи, що потребує виділення «основних елементів матеріалу та об'єднання їх в єдине ціле» [3, с. 29], у результаті чого визначається головна думка тексту. Авжеж цей процес складний для дитини, адже в кожному тексті відображення дійсності опосередковано авторським розумінням. Тому потрібно привчати учнів розуміти чужу думку, яка закладена в тексті. Розуміння тексту (за теорією І. Гальперіна) – це вчитування різних видів текстової інформації: актуальної (відомості про факти, явища, події, процеси й осіб), концептуальної (думки й почут-

тя автора), підтекстової (приховані смисли контексту, усвідомлення яких дозволяє правильно визначити головну думку твору) [4, с. 27–28].

Здобувачі початкової освіти є на рівні вичитування тільки фактуальної інформації. Тому важливо вчити учнів спостерігати за структурою тексту, порівнювати, класифікувати, узагальнювати, тобто оволодівати операціями аналізу твору, з метою засвоєння підтекстової та концептуальної рівнів тексту, що веде до повноцінного сприйняття літературного твору [6, с. 50].

Погоджуємось із В. Мартиненко, що читацька компетентність як складне інтегроване особистісне утворення стосується текстів різних видів, а не лише художніх [5], проте зупинимось саме на особливостях роботи над художнім текстом.

Сприймання художнього твору – складний інтелектуальний та емоційний процес. Усі цінності художнього твору не можуть просто так перелитися в розум, серце і душу дитини. Тому на уроках літературного читання вчитель у процесі аналізу та інтерпретації художнього твору повинен враховувати його не тільки змістовий (інтелектуальний), але й емоційний аспект, вчити учнів співпереживати персонажам твору, хвилюватися й радіти, засуджувати негідні вчинки, надавати емоційно-оцінні судження.

Шлях до сприймання художнього твору лежить через аналіз тексту. Зауважимо, що учні молодшого шкільного віку не вміють аналізувати художні тексти, їх потрібно цьому навчити, оскільки «здатність безпосереднього образного і емоційного сприйняття літературно-художніх творів не є елементарною і вродженою» [7, с. 33]. Проте, перш ніж аналізувати твір, «розбирати» і тлумачити його, треба дати школяреві можливість відчути естетичне задоволення від зустрічі з мистецтвом, насолодитись від його сприйняття. Розглянемо вихідні положення щодо аналізу художнього тексту на уроках літературного читання в початковій школі:

1) аналіз тексту здійснюється під керівництвом вчителя, який має враховувати вікові та індивідуальні особливості його сприймання;

2) аналізу тексту передують первинне цілісне, емоційне сприймання учнями художнього твору;

3) аналіз твору здійснюється в єдності його змісту і форми (не тільки що написав автор, але й як написав (композиція, сюжет, образи, мова);

4) аналіз твору повинен опиратися на текст;

5) аналіз має бути цілеспрямованим, його основна мета – повне розуміння тексту та усвідомлення головної думки твору;

6) специфіка літературних текстів зумовлює способи їх опрацювання, що й впливає на вибір виду аналізу. Під час роботи з науковими текстами велика увага приділяється вилученню та інтерпретації пізнавальної інформації. Опрацювання художніх текстів потребує не тільки логічного осягнення, але й емоційного сприймання – співпереживання, співчуття.

На сьогодні немає єдиного підходу щодо визначення видів аналізу художнього твору та критеріїв їх відбору. Та варто зауважити, що вибір виду аналізу твору не може бути процесом нерегульованим. Це залежить від ідейно-художніх особливостей, родової і жанрової специфіки твору; особливостей сприйняття твору учнями молодшого шкільного віку, рівня їх літературного розвитку; дидактичної мети конкретного уроку.

Найлегший та найдоступніший для молодших школярів – це смисловий аналіз (його ще називають аналіз розвитку дії, услід за автором). Об'єктом смислового аналізу є сюжет, в якому розкривається головна думка твору (спостереження за розвитком подій у творі).

Образний аналіз – це дослідження образів у зв'язках з іншими художніми складниками тексту. Оскільки в дитячій літературі художнім образом насамперед є персонаж, то насамперед проводиться робота над характером героя з опором на сюжет. Під час образного аналізу художнього твору учні спостерігають, як у художньому творі вибудовується система образів твору із змалюванням зовнішності героїв, їх вчинків (поведінки), характеру. Також розглядаються взаємовідносини героїв. При цьому необхідно, щоб діти зрозуміли мотивацію, причини поведінки персонажів. На основі аналізу взаємодії образів виявляється ідея твору.

Проблемно-тематичний аналіз здебільшого є доцільним під час вивчення художніх творів на порушення морально-етичних проблем. Наприклад, оповідання В. Сухомлинського «Який слід повинна залишити людина на землі?». Уже в самій назві визначено проблему твору. Аналіз оповідання В. Сухомлинського «Усмішка» також можна розпочати з проблемного запитання: *Чи здатна усмішка змінити увесь світ? Доведіть свою думку прикладами з життя.*

Послідовність проблемно-тематичного аналізу: визначення проблеми твору (морально-етична); висунення гіпотез учнями; дослідження тексту художнього твору (від сюжету чи від характеристики образів); ви-

значення авторського способу розв'язання проблеми. У процесі дослідження тексту слід ставити завдання та питання на виявлення розуміння фактичного змісту; на з'ясування причинно-наслідкових та мотивів вчинків, обґрунтування, аргументацію та доведення.

Також відомі ще такі аналізи: структурний (композиційний аналіз), основою якого є розгляд сюжетно-композиційної побудови тексту, та лексико-стилістичний, в основі якого є розбір мовних засобів художнього вираження головної думки твору, але як самостійний аналіз він найбільш доцільний для ліричних творів.

Учитель початкових класів, обираючи вид аналізу, повинен зосередитись на системах відповідних йому функціонально вагомих та естетично ціннісних образних компонентів твору в їх ієрархічному взаємозв'язку. Для пообразного аналізу таку цінність мають образи-персонажі в найширших зв'язках з іншими художніми складниками тексту; для смислового – сюжет, в якому розкривається головна думка твору (спостереження за розвитком подій у творі); лексико-стилістичного – індивідуально-стильові засоби художнього вираження головної думки твору. Незважаючи на відмінності, всі види аналізу є спорідненими, бо їх реалізація пов'язана з висвітленням одних і тих образних одиниць тексту, взятих у певній комбінації.

Основне завдання аналізу художнього твору – це сприймання художнього образу, усвідомлення художньої ідеї. З'ясування ідеї художнього твору в початкових класах – це спільна пошукова діяльність вчителя та учнів над твором. Розкриття ідеї об'єднує всі компоненти аналізу (роботу над образом, композицією, художніми засобами). Для аналізу необхідно вибрати найбільш яскраві, виразні засоби, без осягнення яких важко зрозуміти зміст і проіннятися певним почуттям, адже бажання показати дітям усе, що є у творі, часто призводить до дроблення тексту на ряд мало пов'язаних між собою елементів, а це, у свою чергу, порушує повноцінне сприйняття художнього твору. Тому аналіз має бути як цілісним (в єдності його змісту й форми), так і вибірковим.

У художньому творі між ідеєю, системою образів, конкретним життєвим матеріалом (подіями, фактами) і авторським світобаченням існує найтісніший взаємозв'язок і взаємозумовленість. Цю закономірність необхідно постійно враховувати вчителю під час роботи над образом-персонажем і ідеєю твору. Художня ідея розкривається через образ чи систему образів, через

вчинки героїв, їхні взаємини. Тому, щоб підвести молодших школярів до розуміння ідеї оповідання, необхідно з'ясувати мотиви поведінки дійових осіб, їх ставлення до фактів і подій, про які оповідає автор. Так, в епічному творі художнім образом є дійова особа (персонаж), тому насамперед проводиться робота над характером головного героя з опорою на сюжет (характер виявляється тільки в дії і не можна відривати аналіз характеру від сюжету). Крім того, головного героя твору характеризує і його мова, і ремарки автора (пояснення щодо зовнішності, особливостей поведінки дійових осіб. Аналіз образу-персонажа завжди проводиться в зіставленні його з іншими образами твору: персонажами, пейзажами і т.д., а не ізольовано. Зосередження уваги лише на одному образі поза системою, в яку він включений, призводить до формалізації відносин читача до героя, спотворення сприйняття як образу, так і твору як художнього цілого. Тому кожен елемент твору розглядається як носій ідеї. Аналіз пейзажу, портрета, вчинку, події поза контекстом призводить до спотворення художньої ідеї. Про це необхідно пам'ятати і не пропонувати дітям зачитати пейзаж у тексті тільки для того, щоб відзначити майстерність письменника, або ж портрет – тільки для того, щоб уявити собі зовнішність героя. Якщо у творі є описи, необхідно розглянути їх роль у тексті. Адже тільки за умови уважного ставлення не тільки до його змісту, але й до форми можна повноцінно сприйняти художній твір.

Учні слід привчати помічати композиційні особливості літературного тексту, знаходити мовні засоби, прийоми, способи створення образу, бачити позицію автора в зображенні картин природи, персонажів тощо. Важливо, щоб дитина усвідомила, що в літературному творі немає випадкових деталей, епізодів, характеристик, що всі елементи з'єднані в систему, в єдине ціле і зрозуміти твір (його ідею) можна, тільки виявивши зв'язок елементів між собою. Тому слід надавати перевагу таким завданням, які змушують дітей повторно звернутися до тексту, перед кожним читанням треба ставити такі запитання, які спрямовані на встановлення причинно-наслідкових зв'язків; на з'ясування мотивів вчинків та поведінки героїв; на зіставлення героїв, їхніх вчинків, характерів, зовнішності, взаємин з іншими персонажами твору тощо. Такі запитання спонукають учнів до пошуку, змушують міркувати, аналізувати, аргументувати свої висновки. Вчитель має обрати такі прийоми роботи над текстом, які б допомогли дитині не тільки зрозуміти

прочитане, але й пережити та усвідомити твір мистецтва в єдності його цінностей, при цьому визначити власне ставлення до сприйнятого та виразити його за допомогою оцінних суджень. Необхідно продумати систему запитань та завдань, у результаті виконання яких молодші школярі самостійно усвідомлюють ідею (головну думку) твору.

Висновки з проведеного дослідження.

Узагальнюючи, слід зазначити, що формування вміння читати й розуміти прочитане важливо здійснювати як на предметному, так і міжпредметному рівні. Але закладання основи читацької компетентності здійснюється здебільшого на уроках мовно-літературної освітньої галузі в процесі формування здатності сприймати, аналізувати, інтерпретувати, критично оцінювати тексти різних видів. Аналіз художнього тексту повинен бути спрямований на літературний розвиток дитини. Учителю слід врахувати, що осмислюється художнє явище, витвір мистецтва, тому підходи до його аналітичного осмислення не повинні бути шаблонними; також не можна локалізувати аналіз твору межами виключно мисленнєвих операцій; слід зважати й на емоційний ефект. Через зміст і художні образи літературних творів важливо формувати в молодших школярів соціальні, морально-етичні та естетичні цінності, при цьому поєднувати репродуктивну і пошукову форми учнівської діяльності, запроваджувати завдання, що передбачають як індивідуальне, так і групове та колективне дослідження тексту.

Перспективу подальших розвідок вбачаємо в дослідженні особливостей аналізу науково-пізнавальних текстів на уроках літературного читання з учнями 3-4 класів.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Державний стандарт початкової освіти. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/87-2018-п> (дата звернення 11.05.2018).
2. Белина Е. В. Особенности восприятия художественного текста современными младшими школьниками. Филологические науки. Вопросы теории и практики. Тамбов: Грамота, 2015. № 9(51): в 2 ч. Ч. 2. С. 30–35.
3. Вашуленко О. Формування комунікативно-мовленнєвих умінь молодших школярів на уроках літературного читання. Початкова школа. 2017. № 8. С. 20–24.
4. Гальперин И.Р. Текст как объект лингвистического исследования. Изд. 5-е, стереотип. Москва: КомКнига, 2007. 144 с.
5. Мартиненко В. Сутнісні характеристики читацької компетентності молодших школярів. Початкова школа. 2013. № 12. С. 3–7.
6. Науменко В.О. Навчання вдумливого читання і розуміння художнього твору. Початкова школа. 2008. № 7. С. 50.
7. Никифорова О. И. Психология восприятия художественной литературы. М.: Книга, 1972. 206 с.
8. Нова українська школа. Концептуальні засади реформування середньої школи / заг. ред.: Г. Михайло; упоряд.: Л. Гриневич, О. Елькін, С. Калашнікова та ін.; Міністерство освіти і науки України. К., 2016. 40 с.
9. Петровська Т.В. Розвиток образного мислення молодших школярів на уроках літературного читання: автореферат дисертації на здобуття наукового ступеня канд. пед. наук: спец. 13.00.02-теорія та методика навчання(українська література); Ін-т педагогіки НАПН України: ІП НАПН України, 2014. 22 с.
10. Савченко О. Літературного читання: інтерактивні методи і прийоми. Початкова школа. 2017. № 4. С. 34–39.
11. Савченко О.Я. Метод проектів на уроках літературного читання. Початкова школа. 2015. № 11. С. 26–31.